

НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИ ПОНЯТТЯ ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вінницький національний технічний університет

Анотація: Досліджено національні аспекти генези поняття духовності в українській педагогічній думці початку ХХ століття. Розкрито та проаналізовано погляди педагогів досліджуваного періоду на національні засади духовності. Визначено характеристики національних аспектів генези поняття духовності.

Ключові слова: духовність, дух, генеза явища та поняття духовності, національна парадигма духовності, педагогіка, педагогічна думка, навчання, виховання.

Abstract: The national aspects of the genesis of the concept of spirituality in Ukrainian pedagogical thought of the beginning of the 20th century have been studied. The views of teachers of the researched period on the national principles of spirituality are revealed and analyzed. The characteristics of the national aspects of the genesis of the concept of spirituality have been determined.

Keywords: spirituality, spirit, genesis of the concept of spirituality, national paradigm of spirituality, pedagogy, pedagogical thought, education, upbringing.

Вступ

В умовах трансформації всіх сфер буття українського суспільства відбувається складний процес реформування системи освіти і виховання в Україні, важливою складовою якої має бути питання духовного розвитку особистості.

Дискусія, яка ведеться у суспільстві щодо подальших шляхів розвитку освіти і виховання, висвітлює суперечність, невизначеність концептуальних основ розуміння поняття духовності. Концептуальна визначеність сутності духовності дозволить науковцям чіткіше формулювати цілі та зміст педагогічного процесу, розробляти ефективні педагогічні методики розвитку духовності особистості.

Важливу методологічну роль в розвитку педагогіки духовності може відіграти дослідження національних аспектів генези поняття духовності.

Метою статті є дослідження питання національних аспектів генези поняття духовності в українській педагогічній думці початку ХХ століття.

Основна частина

Для вітчизняної педагогіки початку ХХ ст. характерним було те, що буттєва і категорійна ідентифікації духовності в основному визначалися релігійно-християнською парадигмою, хоча в ході окреслення змістовних аспектів, чинників розвитку, актуалізації духовності відбувався процес секуляризації – формувалася буттєво-особистісна (антропологічна) парадигма духовності [9].

Але головною метаморфозою як буттєвої, так і категоріальної ідентифікації духовності початку ХХ ст. стало посилення її національної складової, обумовлене ростом національної свідомості українців, змаганням за національну школу, мову, державність України.

Так, на думку М. Демкова, який працював в російських формах: «...духовна спадщина, перероблена в горнілі народного духу, є найціннішою із спадщин», педагогіка повинна турбуватися про зміцнення й розвиток національних особливостей, із розмаїтої і невизначеної сфери загальнолюдських завдань та ідеалів переходити в більш вузьку, але більш чітку, точну і визначену сферу національних інтересів і тому ставати національною [9].

Думку, що розвиток духовної особистості можливий тільки в горизонті національного, підтримував Я. Чепіга. Дитина в своїй нації, в її духовній спадщині має і підпору, і захист. Чуючи навкруги материнську мову, під впливом витворених моральних поглядів вона йде вже второваним шляхом національних переконань, що потім застаються в ній на все життя. Століття духовного надбання передають дитині потенційну силу національної енергії. Тому учитель повинен рахуватись з національністю дитини. Прищеплювати чуже – значить чинити їй велику кривду. «Згине людина для нації і не буде з неї користі для людськості, як гине плідна галузка, одірвана от матернього дерева і прищеплена до чужого, нерідного кореня. Зберегти національність дитини, це зберегти духовні творчі сили її» [18, с. 11].

Велике значення Я. Чепіга приділяє такому фактору розвитку духовності, як рідна мова. «Одберіть у

дитини рідну мову, і ви зробити її духовним калікою, духовно глухим і сліпим. Ви відберете в неї образи, котрими вона жила й думала» [17, с. 22]. Разом з тим педагог підкреслював, що національне – це «не шовіністичне, не приправлене «дутим» патріотизмом, а виховання в душі нації» [17, с. 24].

Базовими для розробки педагогічної теорії визначала національні чинники й С. Русова. Саме вони визначають і формують моральність людини, стверджує педагог. Основною моральною категорією тут є патріотизм. Духовність людини формується через усвідомлення свого «Я» як належного до певного етносу, певної традиції, історії, землі, мови – належність до певної культури.

А оскільки, на її думку, тогочасна школа не відповідала «національному духовному складові українського народу» [12, с. 5], проблема створення нової школи, яка б була школою народною, школою національної мови, традиції, національного духу, стояла для педагога на першому місці. Основою повинна бути мова, тому що «без мови нема духовного життя» [13, с. 47], «мова народу – це він сам, у мові весь його спосіб мислення, його манера відчувати, в ній думка народу та його душа» [15, с. 44]. Навчання рідною мовою, формування навчально-виховного процесу на основі предметів, які розвивають патріотизм (природознавство, історія, література та інші), мають велике значення для виховання людей високого рівня духовності, справжніх патріотів України. Але, базуючи свою педагогічну теорію на національному ґрунті, С. Русова виступала проти національного шовінізму, національної замкнутості. «І чужому наuczайтесь, і свого не цурайтесь!», – ці слова Т. Шевченка вона наводила, закликаючи до толерантності, виваженості у національних питаннях [11, с. 36].

Турботою про зростання духовності українського народу була насичена педагогічна та просвітницька діяльність Б. Грінченка. Відповідаючи на питання, яка українцям потрібна школа, педагог заявляв: «Нам треба зараз же української народної школи» [2, с. 48]. В основі концепції школи має, на думку педагога, лежати реалізація ідей демократизму та принципу національного, надання змісту навчання та виховання національного характеру, в основі якого – рідна мова та вивчення народознавства, народної творчості, вітчизняної історії, культури, мистецтва, здійснення національного виховання [1; 2].

Початок ХХ ст. став не тільки періодом формування *національної ідеї* та *національної* парадигми духовності українців, це також етап зростання їх національної свідомості, що зумовлювало змагання за національну школу, освіту, мову, культуру. Результатом стали події 1917–1920 рр.

Теоретичною основою розвитку національної школи 1917–1920 рр. стали наукові пошуки українських педагогів, їх намагання визначити смислові аспекти буття людини та педагогічні чинники їх актуалізації. Продовжуючи здебільшого наукову традицію визначення духовності початку ХХ ст., учені акцентують увагу на аналізі національних чинників генези поняття духовності та практичних аспектах духовного розвитку особистості й суспільства. Особливо велику увагу цим питанням приділяли О. Музиченко, І. Огієнко, В. Островський, С. Русова, С. Сірополко, І. Стешенко, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.

С. Русова продовжувала розробку своїх ідей стосовно пріоритетності духовного розвитку особистості, гармонійності душі й розуму. Основним чинником цього розвитку вона бачила національну освіту. Так, у статті «Позашкільна освіта» (1917), зазначається, що освіта повинна давати людині «гармонійний розвиток, в якому усі творчі сили людини були б викликані і мали б змогу якнайширше розвинути, виявити себе в чомусь реальному...» [14, с. 166].

Одним із найважливіших завдань виховання, на думку педагога, є виховання патріотизму – ланкою, що з'єднує людину зі своїм народом, національною державою, має силу обов'язку, який, на її думку, в давні часи людина мала перед церквою і родиною [10, с. 162].

С. Русова вбачала завданням освіти реалізацію принципу гуманізму, який в освітньому процесі постає для неї як формування національної свідомості. Мислителька підкреслює, що національна свідомість об'єднує в освітньому процесі все навчання і виховання [10, с. 159].

Виходячи з того, що національна форма життя є єдино можливою в роботі серед народу, І. Стешенко як міністр освіти вбачав українізацію всіх закладів освіти, що знаходяться на території України, найважливішим напрямом державної політики [3, с. 5]. Що ж до представників інших національностей в Україні, то для них, на його думку, повинна бути забезпечена свобода національного розвитку, навчання рідною мовою і водночас надання можливості знайомства з мовою, культурою і звичаями народу, серед якого вони живуть.

На думку В. Островського, національне виховання найтісніше пов'язане з рідною мовою, національним духом, політичною незалежністю народу, його державністю. «Для існування нації необхідні три основні засади, які треба підтримувати і розвивати, а саме: мова, культура, державність. Мова – знаряддя духа. Дух же нації виявляється в її культурі, яку захищає нація, між іншим, і державністю. Прийняття через школу рідної культури – це не тільки освіта, але й виховання» [8, с. 140].

О. Музиченко, аналізуючи розвиток педагогічної думки в ХХ ст., вказує на її прямування «до корінної реформи навчання релігії й до національного (в широкому розумінні) виховання» [6, с. 104].

Однією з найбільш глибоких системних та цілісних у педагогічній думці України, на нашу думку, є

теорія духовності І. Огієнка, основи якої закладалися саме в період визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр.

Вчений розумів духовність як «складну багатомірну систему ціннісних орієнтацій, що тісно пов'язані з провідними життєвими цілями та мораллю християнства» [5, с. 24], «інтегративну властивість особистості, яка виявляється у потребі жити, творити у відповідності з християнськими ідеалами істини, добра і краси» [5, с. 77]. Водночас це й процес «творення особистості», який можливий як комплекс дій родини, школи і церкви [5, с. 46 – 47].

Важливу роль у процесі «творення особистості» педагог відводить педагогічним факторам. Дослідниця наукової спадщини І. Огієнка І. Кучинська констатує наявність таких принципів у його педагогіці, як: 1) духовної спрямованості виховання, 2) спадкоємності християнського ідеалу, 3) ідейності, 4) корисності для суспільства, 5) самовдосконалення особистості [5, с. 27].

Фундаментом принципу духовної спрямованості є «Бог, духовна культура, звичаї, обряди, традиції українського народу» [5, с. 27]. Як бачимо, «духовна спрямованість» базується на релігійних та національних чинниках. Підтвердженням цьому є наявність у педагогічній системі вченого «принципу спадкоємності християнського ідеалу». Як пізніше відзначав І. Огієнко, «наша Віра Свята Православна – Віковічна душа України» [4, с. 322]. А також «принципу ідейності», основою якого були: 1) українська національна ідея, 2) ідея природовідповідності, 3) ідея народності.

У 1918–1920 рр. (м. Кам'янець-Подільський) у своїх виступах перед студентами, священиками, вчителями та громадянами міста педагог неодноразово підкреслював, що релігійно-національне відродження в умовах розбудови української державності пов'язане з «національним життям – свідомістю, самосвідомістю, психологією, почуттями, історичною пам'яттю, мовою, а це все в історичному плані ... пов'язано з релігією» [5, с. 29].

А у своїй праці «Українська культура» вчений зазначав: «Русифікація через школу, через суд та церкву широкою річкою текла до життя українського і каламутила тихе озеро наше. Русифікація зносила нашу культуру, руйнувала наші звичаї, марудила нашу пісню, робила перевертнів навіть з народу. Свідомість українська падала, історія забувалася, притаманні ознаки наші нищились ...» [7, с. 233]. І тому І. Огієнко, будучи міністром народної освіти в уряді Директорії, у своїй практичній діяльності виходив з необхідності поєднання християнських та національних ідеалів, дбав про відродження української освіти, культури, мови, брав активну участь у відродженні й розвитку школи.

Важливим принципом актуалізації духовності, а з іншого боку, її результатом є «корисність для суспільства», адже тільки праця на благо Батьківщини, на думку вченого, є критерієм духовності особистості і веде її до самовдосконалення [5, с. 31].

Необхідно зазначити, що жодна з духовних практик не існувала в «чистому» вигляді. Як влучно зазначала О. Сухомлинська, релігійно-християнський і національний аспекти духовності складають «два крила, два полюси українського типу духовності». Українська духовність стає цілісним явищем культури українського народу, її онтологічною та телеологічною основою, входить «до планів та проектів практичної реалізації цієї ідеї, проектів національної школи...» [16, с. 15].

Висновки

Найсуттєвішим фактором метаморфози ідентифікації поняття духовності з початку ХХ ст. стає *національний* чинник. Це проявилось у рості національної самосвідомості українців, розвитку національної культури, змаганнях за національну школу, мову, державність України. Результатом стало формування на початку ХХ ст. *національної* парадигми духовності (Б. Грінченко, О. Музиченко, І. Огієнко, В. Островський, С. Русова, С. Сірополко, І. Стешенко, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.).

Література

1. Грінченко Б. Д. Народні вчителі і українська школа. Київ, 1906. 32 с.
2. Грінченко Б. Д. Якої нам треба школи. *Українська мова і література*. 1993. № 9. С. 44 – 48.
3. Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. Тези докладів, дебати, постанови. Київ, 1917. 39 с.
4. Іларіон. Твори. Т. 1: Філософські містерії. Вінніпег, 1957. 366 с.
5. Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: «Абетка НОВА», 2002. 104 с.
6. Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі й Америці. Київ: Всеукр. Коопер. видавн. союз. 1919. 106 с.
7. Огієнко І. І. Українська культура. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
8. Островський В. Національне виховання. *Вільна українська школа*. 1918 – 19. № 3. С. 139 – 141.
9. Прищак М. Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ століття): монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 172 с.

10. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. *Вибрані пед. твори: У 2-х кн. Кн 2.* Київ: Либідь, 1997. С. 158 – 257.
11. Русова С. Ф. Ідейні підвалини школи. *Світло.* 1913. № 8. С. 33 – 38.
12. Русова С. Ф. Нова школа. *Вибрані пед. твори: У 2-х кн. Кн 2.* Київ: Либідь, 1997. С. 5 – 15.
13. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання. *Вибрані пед. твори: У 2-х кн. Кн 2.* Київ: Либідь, 1997. С. 16 – 104.
14. Русова С. Ф. Позашкільна освіта. *Вільна українська школа.* 1917. № 3 – 4. С. 166 – 169.
15. Русова С. Ф. Хроніка національної школи. *Вибрані пед. твори: У 2-х кн. Кн 1.* Київ: Либідь, 1997. С. 44 – 48.
16. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм. *Історико-педагогічний альманах.* № 1. 2005. С. 5 – 29.
17. Чепіга Я. Ф. Національність і національна школа. *Світло.* 1910. № 10. С. 16 – 29.
18. Чепіга Я. Ф. Самовиховання учителя. *Світло.* 1913. № 9. С. 6 – 13.

Прищак Микола Дем'янович – канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, e-mail: m_pryschak@ukr.net

Pryschak Mykola D. – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa, e-mail: m_pryschak@ukr.net